

Tanker om modstandskampen på museum

I anledning af Frihedsmuseets nyopstilling

Hans Kirchhoff

Frihedsmuseets udstilling om Danmarks modstandskamp 1940–45 er nu over 35 år gammel og på mange punkter forældet. Museet har fået penge til en nyopstilling og er langt inde i det forberedende arbejde. For at drøfte koncepterne bag en sådan ny og moderniseret udstilling indbød man den 9. og 10. april 1992 en kreds af besættelseshistorikere og museumsfolk til et seminar, hvor Hans Kirchhoff holdt et foredrag over temaet »Frihedsmuseet og forskningen i besættelsestidens historie«. Det blev en status over de sidste tyve års forskning og et bud på hvilke konsekvenser, de nye indsigter burde få for en nyopstilling. Artiklen er en gennemarbejdet og til dels revideret udgave af dette foredrag, som har interesse for alle museer og lokalarkiver med samlinger om besættelsens forhold, der i de kommende år vil blive præsenteret for ønsker om særudstillinger o.l.

I 1893 talte historikeren A.D. Jørgensen på det fjerde almindelige skolemøde i København om forholdet mellem historieforskningen og historieundervisningen. Han sagde bl.a.:

»Vi skal gøre historieundervisningen som al anden undervisning så god som muligt; men det, som det fremfor alt kommer an på, er dog ikke det, om den er lidt gammeldags; lad børnene føle, at det er forfædrenes ihukommelse, vort eget folks tilskikkelser, det her drejer sig om, så vil den opfylde sin væsentligste bestemmelse. Det er dette, som gennem historien knytter os sammen med fortiden og knytter os sammen indbyrdes, til trods for alt, hvad der kan skille: At vi selv lærer, og at vi lærer vore børn at stille sig ind under denne fællesfølelse, der har været vort lands bedste styrke i al modgang, så det er vor glæde at have lod og del i alle dets minder, dets hæder og dets skam. Overfør dette fælles svinder alle granskningers nye oplysninger ind til noget såre ubetydeligt, de føles kun som berigelse

og en uddybning af det gammel kendte, det, som knytter os til vore fædre, og som med Guds hjælp også skal knytte vore børn og børnebørn til os«.

For A.D. Jørgensen var dette at fremme den nationale identitet altså det overordnede formål for historiens formidling. Han så klart at virkeliggørelsen af dette mål kunne kompliceres af forholdet til den historiske forskning, at granskningen af historien og dennes formidling kunne komme på kollisionskurs. Men han mente nok at begge discipliner kunne forenes i nationalfølelsens tjeneste.

Frihedsmuseet og udforskningen af besættelsestidens historie

Vender vi os nu med denne problematik til forholdet mellem en formidlingsinstitution som Frihedsmuseet og besættelsesforskningen er det oplagt at en sådan spænding har eksisteret siden revisionismen satte ind i 1970'erne, og den nationale konsensusshistorie, med dens harmonisering eller nedprioritering af besættelsens modsætninger, kom under angreb af historikere der fokuserede på konflikterne – også inden for modstandsbevægelsen, og stillede spørgsmål ved dennes resultater og militære betydning.

Det står klart når man ser hvorledes museets første leder, Aage Roussell, formulerede sig omkring spørgsmålet i 1960: »Museets opgave nu og i fremtiden er ganske klar: Det skal vise, hvordan og med hvilke midler det dårligt forberedte danske folk bekæmpede en hårdhændet og folkeretsstridig undertrykkelse, og belære kommende slægter om, at ofrene og kampen ikke var forgæves«. Budskabet er stadigvæk udstillingens hovedsignalment. Og det er idégrundlaget for støttefor-

Kampen om besættelsestidens historie begyndte allerede i sommeren 1945, og blusser op hver eneste gang vi højtideligholder de store nationale mindedage. Flere måneder før 40-års jubilæet for Danmarks befrielse i 1985 var slagsmålet i gang mellem partier og organisationer om at komme til talerstolen på Rådhuspladsen om aftenen, den 4. maj. Her blev modstandskampen hyldet af statsminister Poul Schlüter i dennes egenskab af det officielle Danmarks talsmand. Det føltes af grupper som en provokation, og der blev svaret med hylekor og tomater. Jubilæet demonstrerede at modstandskampen stadigvæk er levende historie, og at den endnu ikke er opbrugt som politisk legitimering.

Foto: Finn Frandsen. Polfoto. 1985.

eningen »Frihedsmuseets Venner« på omkring 2.000 medlemmer, hvis styrelse stadigvæk består af gamle modstandsfolk, som har spillet en fremtrædende rolle ved udførelsen af museets ansigt udadtil som indadtil – ikke mindst ved sin dygtigt gennemførte fund-raising.

Naturligvis er tonen med årene blevet mindre højstemt. Allerede under den anden leder, Jørgen Barfod, der selv var arbejdende besættelseshistoriker, blev der flyttet nogle accenter i bestræbelserne på at markere Frihedsmuseet som en forskningsinstitution – både i konsekvens af den stadig større afstand til verdenskrigen og i reaktion mod revisionismen fra universiteterne. Og i dag, under den tredje museumsleder Esben Kjeldbæk, hedder det kort og nøgternt: »Museet

har som hovedformål at dokumentere modstandskampen under den nazistiske besættelse af Danmark«. Det betyder imidlertid ikke at frihedsbudskabet fra kampårene er forladt. Det fremgår klart af Kjeldbæks omfattende idéoplæg til den ændring af udstillingen vi står over for – også selv om temaet nu har fået et videre humanistisk sigte.

At de sidste tyve års besættelsesforskning, med dens konfliktsynspunkter og dens generalangreb på den nationale konsensusopfattelse, har haft et vanskeligt samliv med Frihedsmuseets udstilling kan ikke undre nogen der har bare et overfladisk kendskab til besættelsestidens historie. Men nu skal der altså ske en ændring! Museet har inviteret faghistorikere til at deltage med råd og dåd og synspunkter. Det gør vi naturligvis gerne – og

siger tak til. Mit eget bud på hvilke resultater en sådan ny udstilling bør indoptage vil jeg fremlægge i det følgende.

Nu er det klart at Frihedsmuseet ikke bare kan halse efter videnskabens seneste resultater. Det ville være håbløst når man ser på den historiske forskningsproces, og det ville være umuligt i praksis. Ressourcerne rækker simpelthen ikke til en løbende justering. Heller ingen tror naturligvis på at det sidste ord er sagt i udforskningen af besættelsesårene – også selv om tempoet i resultaterne er dalende. Der kan hurtigt blive vendt op og ned på flere ting – vi behøver bare at se på situationen i Østeuropa og på Balkan i dag, hvor verdenskrigens kollaboratører og landsförrædere nu dukker ud af glemselen som de nye staters første modstandsfolk! Nuvel, vi er ikke vant til slige rystelser herhjemme, men også her er vi undergivet tidens fluktuationer. I 1985 skrev jeg en lille artikel om »Konflikt og konsensus i synet på besættelsestidens historie«, hvor jeg konkluderede – noget naivt skulle det vise sig – at konsensus-konfliktproblematikken havde mistet sin relevans som historiografisk orienteringspunkt. Jeg regnede ganske vist ikke med at konfliktsynspunktet havde sejret, men jeg troede på at revisionismen havde ryddet nogle stier og skabt nogle indsigter som en senere forskning ikke kunne negligere. Jeg hævdede at der ikke mere ville blive skrevet konsensushistorie som besættelsesgenerationen gjorde det. Dette viste sig at være en fejlurdering, som senere monografier om det militære efterretningsvæsen (Hans Chr. Bjerg, *Ligaen: den danske militære efterretningsstjeneste 1940–1945*, 1985) og politiet (Henrik Stevnsborg, *Politiet 1938–1947*, 1992) har demonstreret.

Vi må altså erkende at den nye revisionisme altid venter lige om hjørnet, og at debatten om besættelsen på museum aldrig vil tage slut.

Den nationale konsensus på museum

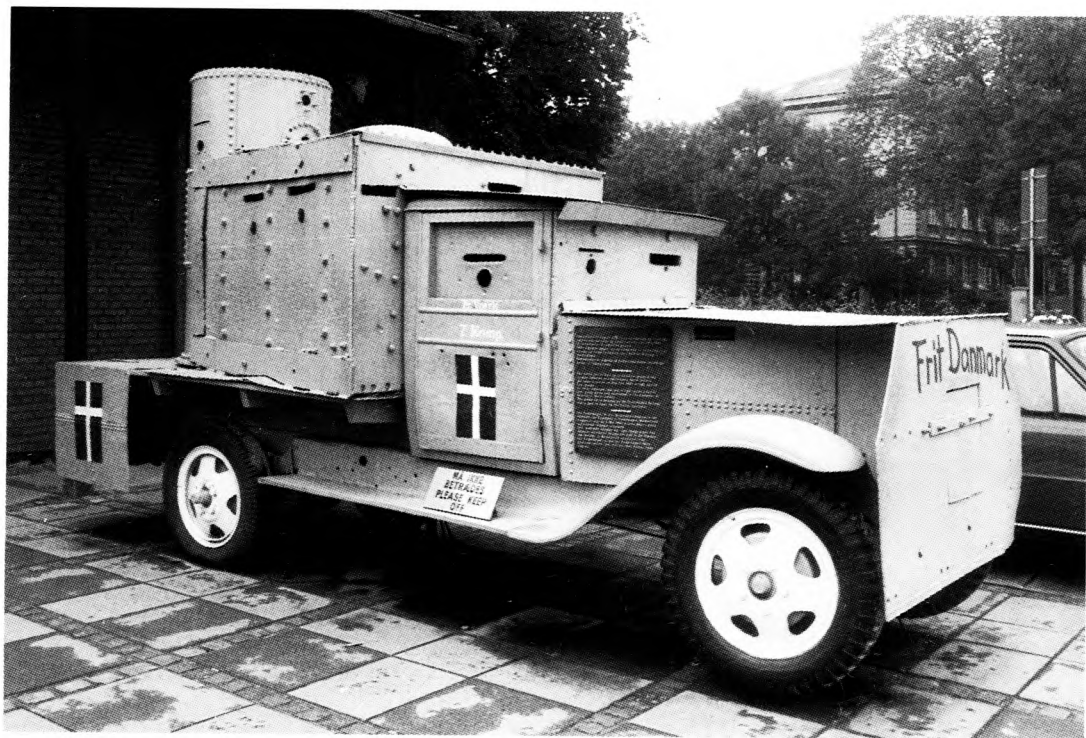
Med Frihedsmuseets permanente udstilling står vi over for det rendyrkede nationale konsensussyn fra 1945. Ganske vist blev det nye

museum først indviet i 1957, men der kan trækkes en lige linie tilbage til frihedskampens overvintren på Nationalmuseet fra maj 1948 – og herfra igen til Frihedsrådets store propagandaudstilling i Frimurerlogen i sommeren 1945. Opbygningerne er i vidt omfang de samme og de fleste genstande, plancher og billeder går igen. I virkeligheden er der da tale om en enestående fastfrysning af et 45-årigt stykke mentalitetshistorie, som vi ellers kun finder overleveret i filmene, i romanerne og i de store historiske samleværker. Uanset vor kritik af udstillingen som beretning, kan vi ikke bare skrotte den som den unikke levning den er. Den bør konserveres og lægges i mølpose, inden revisionismen og saneringen sætter ind!

Frihedsmuseet kan virke rodet, og for faghistorikeren er det noget af et raritetskabinet. Men budskaberne er klare nok. Jeg skal i det følgende gøre et kort resumé:

Frihedsmuseet er først og sidst et monument over modstandsbevægelsen som militær organisation – som overhovedet den militære dimension i udstillingen er helt dominerende. Endnu så sent som i 1987 opstilledes en buste af den med victoriakorset dekorerede major Anders Lassen. Hvornår hylder man en Mogens Fog, en Døssing, en Arne Sørensen eller en Christmas Møller i sten og bronce? Det politiske indtager en underordnet plads. Det er der ikke noget mærkværdigt i. Det er jo krig udstillingen handler om. Krig er drama og har folkelig appel. Krig er også lettere at illustrere musealt. Og de militære magtmidlers altafgørende betydning blev 1940'ernes læreproces par excellence – som Den kolde Krig ikke fandt det opportunt at revidere. Derfor er museet også blevet en apoteose til sabotagen som modstandsbevægelsens højeste kampform, det nærmeste vi i Danmark kom den åbne partisanrig. Det følger heraf at dens betydning aldrig sættes under debat.

Modstanden fremstår som båret af en absolut idé, ubundet af tid og sted. Det anlagte syn er heroisk. Modstandsviljen var så at sige til stede fra den første besættelsesdag. Alternative valgmuligheder diskuteres ikke. Budskabet understøttes af en uklar og rodet, på visse punkter forkert og oftest ekstremt sam-

*De besøgendes første kontakt med Frihedsmuseet er panservognen foran hovedporten. Den blev bygget af en modstandsgruppe i Frederiksværk i vinteren 1945 af svære jernplader, påsvejst en Ford-lastbil fra 1930. Den kom i aktion en enkelt gang, nemlig under en arrestation på befrielsesdagen, den 5. maj. Panservognen er Museets vartegn, som det hedder i brochuren, og signalerer udstillingens dominerende militære budskab. Den er en unik museumsgenstand, der huskes af alle gæster. Men den er et kuriosum, og ganske urepræsentativ for hvorledes modstandskampen i øvrigt udfoldede sig.
Foto: Museet for Danmarks Frihedskamp 1940-1945.*

mentrukken kronologi. Det er således karakteristisk at sabotagen som tema er afhandlet inden bruddet den 29. august 1943 dukker op – og på det tidspunkt havde vi endnu de store industrisabotager og hele jernbanesabotagen til gode. Men dette stemmer helt med 1945-myternes tendenser til at lægge den illegale indsats alt for tidlig frem – og glemme de magre år fra 1941 til 1943.

Det ses også at den tyske besættelsesmagt er eneste rammebetingelse for modstanden. Tyskerne repræsenteres næsten udelukkende af terroren og de danske medløbere. Disse skildres – som besættelsesmagten generelt – enten som kriminelle sadister, fanatiske, latterlige eller idioter. At DNSAP afregnes med en karikatur af Frits Clausen som sprællemænd – er symptomatisk.

De danske rammebetingelser mangler helt. Jeg taler ikke her om den økonomiske og soci-

ale baggrund der kun strejfses med et par kuriositeter. Jeg tænker på det politiske system. Dette er overvejende repræsenteret af Erik Scavenius i forskellige situationer og i karikaturer – altså som enkeltstående kollaboratør – i øvrigt helt i den illegale propagandas ånd der fandt det opportunt ikke at hænge hele Rigsdagen ud. I betragtning af at samarbejdspolitikken var modstandens hovedfjende i den længste periode kan det undre at kollaborationen fremstår så underspillet. Forklaringen kan skyldes de museale problemer ved at illustrere politik. Men først og fremmest må årsagen søges i konsensusopfattelsen der i 1945 drog politikerne med ind under modstandsbegrebet. Og endelig kan man heller ikke se bort fra udstillingens anden ophavssituation, under Den kolde Krig.

Hvad selve modstandsbevægelsen angår fremstår denne ganske anonymiseret. Orga-

nisationerne nævnes praktisk talt ikke. Navnestoffet er til det yderste begrænset, når vi ser bort fra de store ledere og de store krigere. Det skyldes nok en vis »beskedenhed« overtaget fra udstillingen i Frimurerlogen. Men det må først og sidst ses som resultat af konsensusstyrets »Ingen nævnt, ingen glemt!« Billedet af modstandsbevægelsen fremstår uden konflikter. Frihedsrådet hersker suverænt som den illegale regering og kommandocentral – og har tjek på det hele. De politiske skillelinier – og overhovedet modstandsbevægelsens politiske struktur – berøres ikke. DKP optræder f.eks. kun kort og da som offer for interneringerne i 1941. Kommunisternes indsats som den dominerende kraft i både sabotage- og bladarbejdet – i hvert fald indtil efteråret 1943 – nævnes til gengæld ikke. Samtidig får »den hemmelige alliance« med de vestallierede en dominerende plads, bl.a. illustreret af SOE-agenten med sin faldskærm, der beherskede »Kanonhallen« de første mange år som en aktuel påmindelse om at NATO-samarbejdet havde lange rødder.

Ikke underligt om kommunister ikke følte sig hjemme på museet i Den kolde Krigs mørke periode.

Denne nationalt-borgerlige opfattelse af modstandsbevægelsens historie som udstillingen udtrykker, fandt sin bekræftelse i den dominerende historieskrivning i 1950'erne og 60'erne. Jeg tænker naturligvis på Jørgen Hæstrups store forfatterskab, der er båret af samme konsensusstyre. Og som Hæstrups bøger blev folkeeje er også Frihedsmuseet blevet en ubetinget succes. Jeg tror at dette først og fremmest beror på at udstillingen, ligesom Hæstrups arbejder, i eminent grad udtrykker hele besættelsesgenerationens selvforståelse. Derfor er der heller ikke noget mærkværdigt i at Frihedsmuseet i snart mange år har befundet sig i en identitetskrise, når vi tager i betragtning at enquetesne viser at halvdelen af de besøgende nu er udlændinge, at vi kan regne med at en stor procentdel af resten er tvangsindlagte skoleklasser, mens besættelsesgenerationen med stadig større hast dør ud.

Det har da også lange været erkendt at udstillingen var forældet – ikke kun i sit histo-

riesyn, men også musealt. Man har fortjenstfuldt forsøgt sig med lidt lapperier, men de har naturligvis ikke kunnet forrykke hovedindtrykket. Jeg forstår at mange af de historiestuderende der har virket som omvisere, har forsøgt at løse problemet ved løbende at korrigere og supplere udstillingen når de guider rundt. Det var begyndelsen. Nu står vi så over for generalrevisionen, og det må være på sin plads at forsøge at give et svar på hvad forskningen efter Hæstrup – og i betydeligt omfang i kritisk dialog med ham, har fremlagt af resultater, som den nye permanente udstilling efter min mening bør forholde sig til.

Rammebetingelser for modstandskampen

Lad os først se på rammebetingelserne for den danske modstand: Hvad angår besættelsesmagten er det vigtigt at forstå denne ikke som en enhed, men som en mangelhovedet organisme med en stor vifte af propaganda-, magt- og undertrykkelsesmidler til rådighed – hvoraf terroren kun var ét. Man må forklare det indirekte styre som en ressourcebesparende måde at få danskerne til at forvalte deres egen besættelse på. Her vil det være nødvendigt at trække andre besættelsesregimer ind for at relativere de danske forhold, både dem der lå tættest på i form i Nord- og Vesteuropa – og kolonistytret i østområderne og på Balkan.

Det er også vigtigt at få defineret Danmarks perifere stilling i den store strategi – som en forklaringsfaktor, både når det gælder den moderate besættelsespolitik, og for at kunne forstå de allieredes passivitet og manglende tiltag over for dansk territorium. Fredsbesættelsen havde ikke kunnet skærme Danmark hvis vi var blevet udsat for en invasion – og meget havde set anderledes ud. Vi behøver kun at tænke på de 700 flyvende fæstninger der i april 1945 var på vej mod Danmark for at bombe tyske installationer, men som blev stoppet af dårligt vejr – for at begribe hvad en krig havde betydet! Og hvad om Værnemagten havde haft magt som agt da man 15. april

1945 proklamerede at ville forsvare Danmark til sidste patron!

Lad os skrotte klichéerne om de brølende og brutale tyske generaler og de mere kloge og forstående diplomater, og i stedet erkende instansernes forskellige roller sat i relation til kommandoføringen fra Berlin. Vi bør skelne mellem de mere pragmatiske korttidsmål og den mere langfristede ideologiske strategi. Det må fremhæves at den ideologiske komponent i besættelsespolitikken var beskeden, og at det blev ved ansatserne. Men igen er det vigtigt at anskue dette på baggrund af den tyske germaniserings- og nazificeringspolitik i det øvrige Europa for at såvel kollaborations- som modstandssynspunktet kan få perspektiv.

Som nævnt må et hovedsignal være moderationen i okkupationspolitikken set i forhold til omverdenen, betinget af et kompleks af ideologiske, politiske, strategiske, propagandamæssige og økonomiske determinanter, men også underkastet den dynamik som udviklingen på fronterne dikterede. Det er vigtigt at fastholde Værnemagtens sikkerhedsbehov som den afgørende determinant i de vekslende nøglesituationer, og denne igen sat i relief af de beskedne kampstyrker man rådede over. Polititerroreren må med som den totalitære stats forbrøderiske og umenneskelige ansigt, men tillige som det effektive og professionelle kriminalistiske apparat Gestapo også var. Alle kender RAF-angrebene på Gestapokvartererne i Århus, Odense og København. De færreste tænker på at disse skyldtes tyskerne vellykkede bestræbelser på at trævle store dele af modstandsbevægelsen op. Det er også først på en sådan baggrund at kampen mod stikkerne bliver forståelig for en ny generation i dag.

Og når vi nu fokuserer på Gestapo og SS må vi naturligvis også forsøge at illustrere racismen og overmenneskeideologien – og dermed også Holocaust, dette lige tillokkende og lige ubeskriveligt forfærdelige tema, ubeskriveligt også i museal sammenhæng, fordi genstandene er så få. Vi kan i dag nøgternt opregne alle de rationelle grunde til at redningen af de 7.000 danske jøder blev en succes – og det er et oprydningsarbejde der bør

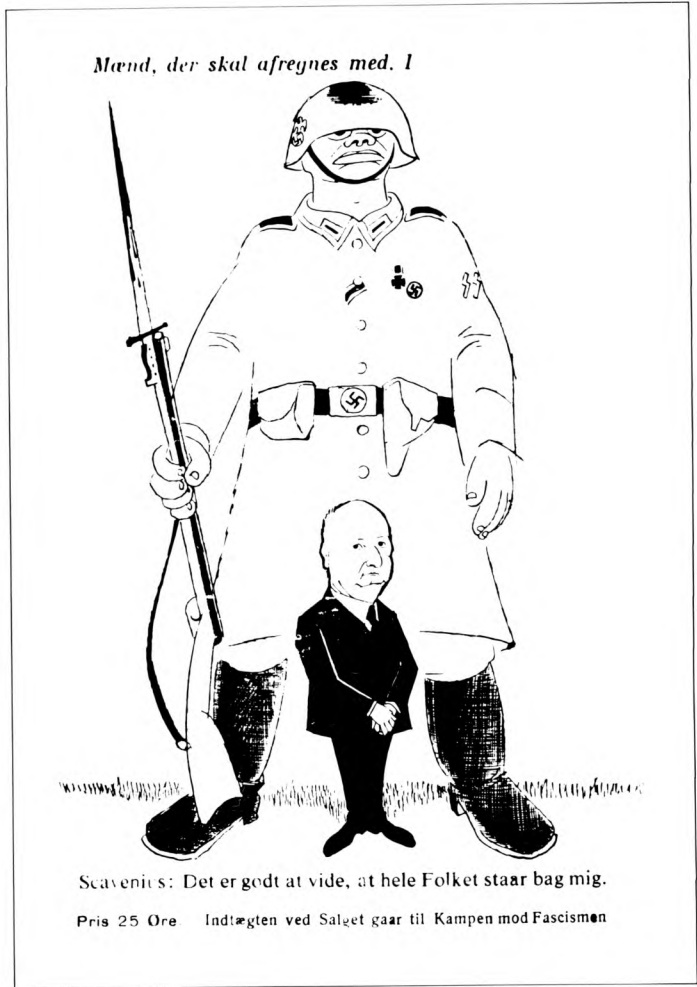
gøres ikke mindst for at retlede udenlandske gæster. Men tilbage bliver stadigvæk at forstå en helt enestående situation i Hitlers besatte Europa. For mange år siden var jeg medproducent på en TV-udsendelse om Holocaust i Danmark. Med et citat fra en af de reddede jøder kaldte vi den »Et lys i mørket«. Jeg mener nok at man kan forsvare et sådant budskab også i dag, og jeg mener også det har relevans for det danske besættelsessamfund generelt. Men det europæiske perspektiv bør med som den helt afgørende forståelsesramme!

Når vi skal illustrere besættelsesregimet bliver det altså kunsten, eller pædagogikken om man vil, på den ene side at vise dets relative mådehold i udplyndring og repression, og på den anden side at gøre det klart hvilken dødelig trussel Tyskland udgjorde mod Danmarks nationale eksistens og politiske og demokratiske liv – og overhovedet imod den europæiske humanistiske kultur. Her ligger en hovedforudsætning for at forstå modstandssynspunktet.

Det danske politiske system er den anden afgørende rammebetingelse for modstandskampen.

Her er det helt centralt at forstå at kollaborationen, dvs. samarbejdet med fjenden, og ikke modstanden var det mest udbredte reaktionsmønster i de besatte lande i den længste periode af verdenskrigen. At administrativ og økonomisk kollaboration var livsnødvendig for befolkningernes eksistens, at man i moderne og højtudviklede samfund som de nord- og vesteuropæiske ikke bare kan kaste tøjlerne og overlade befolkningen til fjenden. Som det er blevet sagt: Man kan leve uden modstand, men man kan ikke leve uden samarbejde! Det populære billede af et helt land i oprør hører fantasien til. Det har ikke en gang gyldighed i Jugoslavien eller i Rusland. Det er vigtigt at skelne mellem den ideologiske kollaboration som den f.eks. førtes af DNSAP og det tyske mindretal – og så den tvangskollaboration i form af collaboration d'état (dvs. statskollaborationen), som regeringen og Rigsdagen stod for, støttet af hele organisations- og næringslivet, forvaltningen, kirken og pressen – og hele det danske folk til langt

Samarbejdet mellem det officielle Danmark og besættelsesmagten er underspillet på museet – selvom denne politik var modstandskampens hovedangrebspunkt indtil den 29. august 1943. På udstillingen illustreres samarbejdet bl.a. med dette illegale postkort, udsendt af DKP i 1943 i en serie omfattende trafikminister Gunnar Larsen, justitsminister Thune Jacobsen, generaldirektør Knutzen og forfatteren Harald Bergstedt. Billedet af den ensomme Scavenius er helt i overensstemmelse med den illegale presses og den britiske radios propaganda, der af hensyn til nationalfrontstrategien var tilbageholdende med at angribe politikerne generelt og i stedet udgrænsede enkelte ministre og særligt belastede personer som syndebukke. Betragtel isoleret giver karikaturen et forvrænget billede af den massive støtte som regeringens tilpasningslinje nød på Rigsdagen og i befolkningen i besættelsens længste periode, og den blokerer for en dybere forståelse af besættelsens vilkår.

ind i 1943. Politiet står her centralt som kollaborationens håndhæver af ro og orden og må forstås ud fra denne funktion og denne rolle – ikke på grundlag af enkelte politifolks sympati for enten nazismen eller modstanden. Jurisdiktionsproblemet, dvs. regeringens kamp for at opretholde retsplejen på danske hænder, blev en krumtap i politikernes bestræbelser for at bevare fredsbesættelsen og holde Danmark uden for krigen. Det forhindrede deportationer og henrettelser i den længste periode. Men det kostede store ofre og var vel det spørgsmål, der mere end noget andet underminerede regeringens folkelige basis i 1943. Det har stadig bevaret sin sprængkraft til i dag.

Samarbejdspolitikens målsætning, at af-

skærme de politiske og demokratiske institutioner, at undgå at det økonomiske liv blev ødelagt, og at beskytte befolkningen imod den tyske repression – må spændes op imod modstandssynspunktet som det store politiske, moralske og eksistentielle valg.

Samtidig må vi heller ikke glemme kollaborationens instrumentale funktion over for befolkningen, dens janusansigt, om man vil. I mange besatte lande blev samarbejdet med tyskerne en motor for revolutionære omvæltninger: i Frankrig, i Tjekkosllovakiet og på Balkan. I Danmark blev kollaborationen det borgerlige, parlamentariske demokratis middel til at overleve. Også derfor måtte de politiske partier vende sig imod det systemfjendiske potentiale der lå i modstanden, repræsen-

teret af kommunisterne, af KU og af Dansk Samling. Hærens rolle som ordensfaktor efter den 29. august 1943 må forstås på denne baggrund, som overhovedet spændingerne i modstandsbevægelsen i det sidste besættelsesår. Og igen vil det være nyttigt med et europæisk perspektiv til sammenstødet mellem de konserverende og revolutionære kræfter i modstandsbevægelserne.

Den tredje vigtige rammebetingelse for modstanden er den økonomiske og sociale udvikling. Stedet er ikke til at gå dybere ind herpå. Jeg skal kun erindre om at besættelsen gjorde Danmark totalt afhængigt af den økonomiske kollaboration med Tyskland. At det via denne lykkedes at holde produktionen oppe i den længste periode, at den afskaffede massearbejdsløsheden fra 30'erne – og at den fastholdt en højere levestandard end i noget andet besat land. Men også at samarbejdet kobledede dansk landbrug til den tyske krigsmaskine med et tilskud til Hitlers krig der vandt i betydning alt eftersom krigen skred frem og tyskerne tabte terræn. Den økonomiske kollaboration er et overmåde komplekst fænomen, som det er vanskeligt at sætte sig til dommer over. Mon modstandsbevægelsen erkendte dette dilemma når man aldrig saboterede landbrugseksporten til Tyskland?

Af direkte betydning for modstandens første fase er også det økonomiske og sociale tilbageslag for arbejderbefolkningen i besættelsens første år. Det sendte omkring 100.000 danske arbejdere til Tyskland – deres alternativ var ikke modstanden! Men det skabte en vigtig forudsætning for kommunisternes succes både socialt og nationalt – og det blev en væsentlig faktor bag augustoprøret i 1943!

Hverdagslivet for den almindelige dansker hører nøje sammen med den materielle baggrund og kom til at præge indstillingen til dette at gøre modstand. Litteraturen om besættelsen fokuserer gerne på det dramatiske, sjældnere på det normale. Men i langt højere grad end det er erkendt, må der fokuseres på hverdagslivet med det store flertals bestræbelser på at leve en normal tilværelse under krigens unormale forhold. Det drejede sig jo om et knaphedssamfund, i hvert fald i byerne, som museumsgæsten har svært ved at leve sig

ind i i dag. Og kampen for de daglige fornødenheder gør ikke folk til helte. Tværtimod blev modstanden en fredsförstyrrer og en trussel om »norske tilstande« i dette slagords oprindelige betydning, nemlig faren for et terrorregimente som det man havde i Norge. For de fleste danske lå et oprør mod ro- og ordenlinien fjernt. Som Piet Hein spiddede det i et samtidigt digt:

Eftermiddag,
luftalarm.
Sporvognspassagerer i en kælder.
Fælles frygt
og ængsten for,
om omstigningsbilletten gælder.

At stemningen i befolkningen fra starten var proengelsk og antitysk tror vi gerne på, men hvorledes denne vendte sig fra et negativt syn på modstanden til en positiv accept ved vi meget lidt om. Nogen systematisk stemningsanalyse foreligger ikke. Formentlig skete det for store grupper vedkommende i forsommeren 1943, men det er kun et kvalificeret gæt. Vi tør tro at udviklingen på fronterne blev helt afgørende for udviklingen af opinionen. Men man skal næppe forestille sig en lineær kurve. Der var tilbageslag og nye top-punkter, i efteråret 1943 da fredseuforien fra august forduftede, i sommeren 1944 da invasionen bragte et nyt løft, og i vinteren 1944 da gassen gik ud af ballonen igen. Her om noget sted må det internationale perspektiv ind i form af et løbende bånd med de skiftende situationer på fronterne.

Modstandsbevægelsens organisatoriske og politiske struktur

Vender vi os nu til vor hovedgenstand, modstandskampen, er det værd at erindre om at denne var en sen foreteelse i det besatte Europa med et gennembrud i 1943 – hvis vi ser bort fra Jugoslavien. Først da var de mentale og materielle forudsætninger til stede for en militær modstand, nemlig de tyske nederlag og de allierede våben fra luften. Det bliver vigtigt at illustrere den lange og trange vej

hertil. – Også at vise at en tradition for illegale aktiviteter, for slet ikke at tale om modstandskamp, ganske manglede i Nord- og Vesteuropa, og at selv de professionelle der i Storbritanien syslede med planer om en eller anden form for guerilla bag tyskernes linier aldrig havde tænkt i de baner modstanden faktisk tog. Modstandsviljen formedes over et langt tidsrum og fandt mange udtryk. Det er vigtigt også at give plads for den civile og passive modstand – ikke blot som forstadier til den militære kamp, men som kollektive og individuelle protestformer i deres egen ret. Tidens interesse for den civile modstand opfordrer også hertil.

Tredive år efter Hæstrups sidste store arbejde om modstandsorganisationen, »Hemmelig Alliance«, kan vi konstatere at dér hvor forskningen især har flyttet hegnspele er i spørgsmålene om modstandsbevægelsens rekrutteringsgrundlag og om dens politiske, sociale og organisatoriske struktur. Ikke mindst takket være undersøgelser i den sydjyske og sjællandske region kan vi nu mere end skimte ansigterne i den anonyme og amorfe masse af menige modstandsfolk som vi tidligere opererede med. Det billede Hæstrup ud fra sin konsensusopfattelse tegnede var et helt folk på spring for at gøre en modstandsindsats – hvis chancen kom. I dag ved vi at den organiserede modstand indtil efteråret 1943 blev båret oppe af folk fra det politiske spektrums yderfløje, hvis loyalitetstærskel over for det parlamentariske demokrati var lav. Som det så ofte er blevet formuleret var der længere vej til det illegale arbejde for politimesteren og den socialdemokratiske fagforeningsmand end der var for den kommunistiske maskinarbejder eller for læreren fra Dansk Samling. Vi ved at sabotagen indtil efteråret 1943 og måske længere endnu, og det illegale bladarbejde i hvert fald indtil foråret 1943, var totalt behersket af kommunisterne. Vi ved at det modtagernet som Flemming Juncker opbyggede i Jylland i 1943 havde et dominerende indslag af folk fra Dansk Samling. Vi ved at DKP var den store organiserende kraft under augustoprøret 1943, og at kommunisterne spillede en hovedrolle igen under den københavnske folkestrejke året efter. Vi har

også lært at forstå visse miljøers betydning som indslusning til det illegale arbejde som f.eks. spejdergrupper og terrænsportsforeninger, skydekorps, KU'ere og andre stærkt nationale organisationer. Og hvad angår initiativerne er det til overmål blevet demonstreret at disse kom oppefra og udefra både i pionerfasen og senere når man begyndte forfra efter oprulninger. De organiserende centre var DKP og Dansk Samling, senere SOE og de store modstandsorganisationer, fra efteråret 1943 Frihedsrådet og fra 1944 regionerne. For de undersøgte regioners vedkommende er vi faktisk i stand til at kortlægge modstandsorganisationernes vækst og udbredelse i lokaliteten – og det igennem hele perioden. Det ville være synd at sige at besættelsesforskningen har været metodisk fornyende. Men når det gælder om at skrive historien nedefra, fra græsrodsniveauet, har vi da i hvert fald været à jour med tiden! Her ligger et centralt perspektiv som museums pædagogikken må kunne tage op.

Men naturligvis forklarer strukturer ikke alt, og vi må passe på ikke at kaste barnet ud med badevandet! Skridtet ind i modstanden var sjældent automatisk, lettere for nogle end for andre. For den kommunistiske partifunktionær var der ikke noget valg efter 1941, næppe heller for officeren eller politibetjenten efter 1944 der ønskede at forblive i karrieren. Men for de mange, vel især civile borgerlige, var dette at gå ind i illegalt arbejde et dybt eksistentielt og moralsk spørgsmål. Harald Sandbæk fortæller i sine erindringer om et forsøg på at samle folk til en nedkastning i 1943. Han kontaktede først en ung mand som han mente var oplagt, men det blev et nej. Så henvendte han sig til en lidt ældre gårdejer med kone og børn og fik svaret: Jeg ville ønske, at De ikke var kommet, men nu De er her, går jeg naturligvis med! Historien gør et stærkt indtryk. Den kan ikke undværes i det mønster som rekrutteringen tegner.

Vender vi tilbage til spørgsmålet om modstandsbevægelsens organisatoriske og politiske struktur konstaterer vi at denne ændredes stærkt igennem krigens sidste halvandet år. Således ved vi at etableringen af de illegale ruteorganisationer i efteråret 1943 kaldte nye

Våbenværkstedet indtager en dominerende plads på udstillingen. Det blev etableret af sabotageorganisationen BOPA i en garage i Holte i slutningen af 1944, og skal have produceret omkring 250 stenguns. Standen rummer rekvizitter fra et andet våbenværksted, organiseret af Holger Danske. Værkstedet er en af Museets trestjernede seværdigheder, der påkalder sig alle gæsters opmærksomhed. Men de to værksteder er enestående. De allerfleste våben indførtes fra Sverige eller fra det allierede udland. Ved sin kronologiske placering i forløbet op til bruddet den 29. august bibringer værkstedet gæsterne en forestilling om modstandens organisatoriske formåen og dens militære kampformer der er ude af proportioner med virkeligheden. Det understreger udstillingens bærende budskab om modstandsbevægelsens store militære betydning, som ikke kan opretholdes i dag.

Foto: Museet for Danmarks Frihedskamp 1940–1945

sociale grupper ind, fortrinsvis fra borgerskabet der havde kontakter til skibe og til den større finansiering som rutearbejdet krævede, men også til folk der forstod den svære kunst at navigere. Men først og fremmest skyldtes ændringerne rekrutteringen til undergrundshæren fra vinteren 1944. Selv om lokalundersøgelserne har vist at mange af de grupper som Frihedsrådets og dets udvalg opererede med var papirsoldater – er der dog ingen tvivl om den stærke udvidelse som modstandsorganisationen gennemgik i hvert fald fra vinteren 1944/45. Ikke alt er lige klarlagt. Men det ser ud til at »Ringene« – den mest systemvenlige af de store organisationer – nu blev den store indslusning til militærgrupperne.

Det betød at modstandsbevægelsen tabte pionerfasens høje ideologiske profil – og dette fik afgørende betydning for modstandsbevægelsens demokratisering og hurtige takken af efter befrielsen. Man har kaldt modstandsbevægelsen for en »mod-elite«. Det er et meget træffende udtryk for de illegale i pionerfasen, men det gælder næppe for gennemsnittet af de omkring 50.000 mand der fylkedes i militærgrupperne i foråret 1945. De var først og sidst mod tyskerne – ikke mod det politiske system.

Modstandsorganisationens kulminationsfase i 1944/45 betød en stigende illegalisering også af samfundsinstitutionerne og en tættere og tættere kontakt med de tidligere modspil-

lere, politikerne. Men samtidig er vi også vidne til en stigende splittelse i rækkerne alt eftersom de forskellige grupperinger begyndte at indstille sig på fredskrisens problemer. Også de store allierede begyndte at blande sig, nu da Tysklands nederlag kun var et spørgsmål om måneder, og Europakortet skulle nytagnes. De ville gerne have »en fod i døren i Danmark«, som diplomaterne i Foreign Office sagde om russerne – men det gjaldt i lige så høj grad for englænderne selv. Generationerne efter Hæstrup har fokuseret stærkt på de politiske skillelinier mellem det der misvisende blev kaldt den »politiske« og »upolitiske« del af modstandsbevægelsen. For de »upolitiske«, dvs. de borgerlige gruppers målsætning var ikke mindre politisk end venstrefløjens. Og man har interesseret sig voldsomt for det dobbeltspil der blev drevet fra flere sider. Man har også vist at Frihedsrådets kontrol ikke var så enerådende som Rådet gerne så det selv. Men her er det vigtigt at holde proportionerne klare: I Danmark fastholdt vi faktisk en enhedsledelse af modstandsbevægelsen som det ikke lykkedes at få i stand i noget andet europæisk land – heller ikke i Norge. Og det kom hverken til borgerkrig eller borgerkrigs-lignende tilstande. Ingen ønskede det, hverken højre eller venstre – og slet ikke Frihedsrådet. Dette siger en masse om det danske samfunds sammenhængskraft under den uhyre stresssituation som besættelsen var.

Den illegale kamp

Hvad angår de forskellige sider af modstandsarbejdet, de illegale blade, våbenmodtagelse, efterretningsvirksomhed, sabotage, ruterne etc. etc. er det naturligvis de illegale teknikker og den illegale kamp der fylder mest på et museum. Det er den der er lettest at formidle tredimensionalt, og genstandene findes i overflod. Det er også her hvor revisionisterne har ydet mindst.

Men naturligvis kommer man ikke uden om at forholde sig til modstandskampens betydning militært, politisk og moralsk. Det er et uhyre vanskeligt spørgsmål, fordi det rejser

så voldsomme følelser og rækker ved en konsensus fra sommeren 1945 som de fleste har taget til sig. Men det bør gøres alligevel med udgangspunkt i de resultater historikerne har nået. Således kan vi ikke længere bare måle efterretningstjenestens betydning ved at remse antallet af telegrammer op, altså rent kvantitativt. Vi må vide hvorledes meldingerne blev modtaget og vurderet – og det hele må sættes i relation til ULTRA, den sensationelle britiske brydning af det tyske kodesystem, som blev holdt hemmelig til langt ind i 1960'erne. Vi ved at udefronten præsterede en kraftindsats for at skabe good-will i de første krigsåre, da det så mørkest ud, og Danmarks aktier stod lavest. Men betydningen lå i propagandaen, ikke i udenrigspolitikken, og i dag må vi konstatere at udefronten spillede en sekundær rolle i forhold til modstandsorganisationerne hjemme. Den bør derfor nedtones. Vigtigt er det også at formidle undergrundshæren i de rette proportioner. Det er en vanskelig opgave. For der er ikke megen dramatik eller appeal i at fremstille forberedelsen til noget der aldrig kom, her den væbnede kamp. Men dette ændrer ikke noget ved det forhold at undergrundshæren fik en vigtig funktion i modstandsbevægelsens historie: Som demokratisk integrationsinstrument (jvf. ovenfor), som strategisk vildledningsmanøvre op til invasionen, og sidst men ikke mindst som den illegale indsats der fangede de allerfleste ind. Militærgruppernes kampværdi har været diskuteret. Den var næppe stor. Men i dag er vi i hvert fald kommet et langt skridt videre mod en mere sikker vurdering. Vi kan nu sætte tal og våben på de fleste – og ofte navn og stilling på den enkelte modstandsmænd. Undergrundshæren har kort sagt fået kød og blod.

Og så er der naturligvis sabotagen. Her viser den danske og udenlandske forskning at den tidligere så højt vurderede virkning ikke kan holde over for en mere analytisk tilgang, dvs. når der helt præcist spørges om strategisk og taktisk og krigsøkonomisk betydning – og ikke kun om den optiske effekt. Hvad angår den jyske jernbanesabotage var forsinkelserne minimale og uden operativ betydning. Og de soldater sabotørerne bandt på linerne

– langt færre end den populære opfattelse vil hævde – stod der alligevel, og var i øvrigt ikke tropper beregnet til kamp, var altså ikke i behov andetsteds. For industrisabotagens vedkommende er sagen mere usikker. For skadeopgørelsen i kroner og øre er kun tilnærmelser til et svar. Men den foreløbige undersøgelse som Frihedsmuseet satte i værk i 1970'erne som en form for »Ehrenrettung« synes i hvert fald ikke at dementere en mere beskeden vurdering. Alt tyder altså på at disse resultater er kommet for at blive. Men dermed er spørgsmålet om sabotagens betydning naturligvis ikke udtømt. Her bliver det udstillingens opgave at optage disse kendsgerninger – og samtidig forklare et publikum at den militære og krigsøkonomiske effekt ikke kan ses uafhængigt af de langt mindre målbare moralske og politiske og psykologiske faktorer. – Og dette ikke som en tilbagefaldsposition i et sidste forsøg på at fastholde sabotagens nytteværdi, men ud fra en erkendelse af guerilla-krigens målsætning og strategi. Prøv bare at læse hvad en Mao eller en Giap skriver herom!

Der spørges om Frihedsmuseet nu også skal være myteknuser? Naturligvis skal man det hvis man ved myte forstår et falsk eller et forkert udsagn om fortiden. Men myterne er jo også en del af mentaliteten. Og mentaliteten fra besættelsen er vel det vanskeligste at formidle musealt. Revisionisterne er over en bank – og det med rette – gået i krig mod forestillingen om krigsårenes store sammenhold. Man behøver bare at se på indkomst-udviklingen fra 1940 for at få syn for sagn. Men det er efter min mening utvivlsomt at følelsen af et nationalt fællesskab var udbredt i masser af situationer, i de små samfund som i det store, som en del af den kollektive bevidsthed: Under den nationale vækkelse i 1940, under augustoprøret i 1943, og sidst men ikke mindst under den store folkestrejkebølge der rullede hen over landet i sommeren og høsten 1944 – hvor manden og kvinden på gaden pludselig var med på barrikaderne – og med til at hale sejren hjem. Man tør tro at det netop var erindringen om dette kammeratskab fra sommeren 1944 som så mange senere

i efterrationaliseringens skær lod overføre på besættelsen som helhed.

Tilsvarende kan det ikke betvivles at sabotagen i det sidste krigsår nød en umådelig popularitet, og at den både af menigmand og af modstandsbevægelsen blev opfattet som danskernes store slag for de forenede nationer i kampen mod tyskerne – uanset hvad historikerne så må mene om effekten i dag. Og at denne følelse var et vigtigt led i den proces der genoprettede den nationale selvrespekt efter ydmygelserne i de første tre og et halvt år. Noget tilsvarende gælder også den store alliance med de allierede, som modstandsbevægelsen havde kæmpet for og anså for selve kronen på modstandsværket. Den ved vi i dag var ganske ensidigt rettet fra Danmark mod England, forstået således at englænderne aldrig drømte om at gøre brug af den danske militærorganisation. Den var militært betydningsløs – og som man så på det i 1945 – politisk farlig. Men heller ikke dette ændrer ved det forhold at følelsen af at være medallieret mod den tyske fjende gav et løft i stemningen som det vil være svært at leve sig ind i i dag.

Og så kan man til slut nævne fjendebillederne – så sort-hvide og ubehagelige de ofte må virke i dag: Scavenius som quisling, politikerne som tyskvenlige, Best som blodhunden fra Paris – og de tyske soldater som bestier, tysklandsarbejderne som værnemagere, tyskerpigerne som skadedyr etc. etc. – domme der ligger så dybt i bevidstheden at der skulle en tredje generation af historikere til før de mest udstødte gruppers forhold blev taget op. Men fjendebillederne må med, ellers forstår man ikke de folkelige reaktioner dengang, og det had som besættelsen akkumulerede.

Myterne udgør altså en vigtig del af besættelsens mentalitetshistorie, der knap nok er professionelt beskrevet endnu. Men man kan jo begynde med Frihedsmuseet inden udstillingen pakkes ned!

De her fremlagte tanker er et idealprogram – der har tilladt sig den luksus at se bort fra den museale virkelighed. Hvorledes det lader sig realisere vil ikke blot afhænge af den histo-

riske vurdering, men også af en lang række praktiske og formidlingsmæssige problemer. I alle tilfælde vil resultatet blive et kompromis. Jeg ønsker Frihedsmuseet god vind under omstillingen. Og så håber jeg naturligvis at oprydningen ikke kommer til at afsvække frihedsbudskabet, men at dette fastholdes – ikke kun som en lydkulisse hver 4. maj, men som udstillingens hovedsignalement. For det er vel overhovedet dette der berettiger samlingerne som selvstændig institution.

Litteraturoversigt

Grundlæggende for vor viden om modstandsbevægelsens historie er Jørgen Hæstrup *Kontakt med England 1940–1943* (1954) og *Hemmelig Alliance. Hovedtræk af den danske modstandsorganisations udvikling 1943–1945*, bd. I-II (1959). Synspunkterne på modstandsbevægelserne som historisk fænomen kommer klarest frem i *Den 4. våbenart. Hovedtræk af de europæiske modstandsbevægelsers historie 1939–1945* (1976). Et fremragende lokalhistorisk bidrag findes i *Odense bys historie. Krig og besættelse: Odense 1940–1945* (1979).

Selv har jeg formuleret mig omkring kollaboration og modstand i *Augustoprøret 1943 – Samarbejdspolitikens fald*, bd. I-III (1979); »Konsensus og konflikt i synet på besættelsestidens historie« i: *Historie og Samfundsorientering* 1/1985, s. 42–66; anmeldelse (sammen med Aage Trommer) af H.C. Bjerg, Ligaen. Den danske militære efterretningstjeneste 1940–45 (1985) i: *Historisk Tidsskrift* bd. 87, 1987, s. 397–415; *Kamp eller tilpasning. Politikerne og modstanden 1940–1945* (1987); for generelle betragtninger over modstand og kollaboration i Europa under anden verdenskrig, se mine kapitler i *Den 2. verdenskrig*, red. Hans Kirchhoff, bd. 1: Henning Poulsen, *Hitlers krig 1939–1941* (1989), s. 234–322, og bd. 2: Aage Trommer, *Den store alliance 1941–1945* (1989), s. 165–205.

I det følgende er anført et udvalg af den litteratur om modstandsbevægelsens historie, der mere eller mindre eksplicit forholder sig kritisk til konsensus synspunktet:

Steen M. Andersen, *Modstandsorganisationen Ringen 1941–1945* (1984).

Rüdiger Eckert, *Die politische Struktur der dänischen Widerstandsbewegung im Zweiten Weltkrieg* (1969).

Erik Thostrup Jacobsen, *Foden i døren. Danmark mellem Sovjetunionen og England 1944–1945* (1984).

Mogens Nielsen, *Socialdemokratiet og enheden i arbejderbevægelsen 1943–1954* (1978).

Palle Roslyng-Jensen, *Værnenes politik – politikernes værn. Studier i dansk militærpolitik under besættelsen 1940–1945* (1980).

Ulf Torell, *Hjælp till Danmark. Militära och politiska förbindelser 1943–1945* (1973).

Christian Tortzen, *Søfolk og skibe 1939–1945. Den danske handelsflådes historie under anden verdenskrig*, bd. I-IV (1981–1985).

Aage Trommer, *Jernbanesabotagen i Danmark under den anden verdenskrig* (1971).

Aage Trommer, *Modstandsarbejde i nærbylde. Det illegale arbejde i Syd- og Sønderjylland under den tyske besættelse af Danmark 1940–1945* (1973).

Aage Trommer, *Myte og sandhed i besættelseshistorien* (1974).

Jon Vedel, »Oppositionen til Danmarks Frihedsråd 1943/44« (i: *Historisk Tidsskrift* bd. 83, 1983, s. 71–103).

Hertil er vigtige bidrag til diskussionen ydet af:

Anders Bjørnvad, *Hjemmehæren. Hovedtræk af det illegale arbejde på Sjælland og Lolland-Falster under den tyske besættelse 1940–1945* (1988).

Jesper Vang Hansen, Esben Kjeldbæk og Bjarne Maurer, »Industrisabotagen under besættelsen i tal og kommentarer« (i: *Årsskrift for Frihedsmuseets Venner*, 1984).

Peter W. Høymark, »Modstandsbevægelse og modbevægelse« (i: *Årsskrift for Frihedsmuseets Venner*, 1985).

Ib Damgaard Petersen, *Modelite. Træk af den danske modstandsbevægelses opståen og udvikling 1940–1945* (1978).

Susan Seymour, *Anglo-Danish Relations and Germany 1933–1945* (1982).

Ditlev Tamm, *Retsopgøret efter besættelsen* (1984).